

ICONS OF LONELINESS

Marius Miheț, Assist. Prof., PhD, University of Oradea

Abstract: The aim of this paper is to construct a radiography based on some of the most important aspects of the post-communist Romanian literature. Several anthropological changes may be observed along the mental path of the communism affected individual. Once the socialist culture transmogrified into a capitalist one, the configuration of the “solitariness” concept underwent some serious changes. In relation to the family, society and the world in general, solitudes may be conceived as necessities or results of internal transformations. This results in the advent of some new identities, which generate manifold effects.

Keywords: loneliness, post-communism, romanian literature, identity, anxiety

Nu există o altă noțiune în literatura română postrevoluționară mai cuprinzătoare decât singurătatea. Transfigurările istorice și sociale au redefinit antropologic, în primul rând, spectrele singurătății. De la singurătatea ca fugă din istoria totalitară - ca frică, evadare politică, soteriologie -, după 1989 termenul se redefinesc, în primul rând, ca identitate colectivă. Din familia mare și ”unită” a comunismului, se ajunge la o izolare în lumea nouă, când măștile prefabricate în totalitarism se prăbușesc și sunt resimțite ca singurătăți indefinite, la marginile anxietății. Aici începe, de fapt, trecerea la hibridul democratic de tip răsăritean: prin redefinirea singurătății. Abia după ce identitatea ca națiune se regăsește într-o formulă sau alta, individul are forța să se întoarcă spre sine însuși. Prea mult cu ochii spre Occident, pentru a i se explica cine suntem și cine este, pentru a ne cunoaște vidul istoric, individul trăiește inocența celui ieșit din peștera platoniciană. Interesant este de urmărit în ce măsură tipul nou de singurătate uniformizează și apoi se diferențiază de la un caz la altul. Pe de o parte asistăm la un imaginar cultural pe linia idolatrizării liberalismului, însă fără efecte vizibile în anii nouăzeci. Asta pentru că imaginarul colectiv multiplică alert formele noi de împrumut occidental. După scindarea iminentă rezultată din neîncrederea noii orânduiri, individul capătă tot mai alert o conștiință de sine. Întrebarea fundamentală ce definește literatura noastră postdecembristă este una *contrafactuală*. Din această *judecată contrafactuală* începe cu adevărat istoria singurătății în cultura noastră contemporană.

Ceea ce s-a numit, în termeni, astăzi, mult prea optimiști, *decomunizare*, a dus la regândirea singurătății. Efectele sunt încă neclare, poate pentru că, așa cum afirmă și una dintre cele mai în vogă scriitoare occidentale, Sofi Oksanen, diferențele dintre Est și Vest persistă din cauză că nici până acum apusul nu este capabil să înțeleagă trauma prin care au trecut țările din fostul bloc comunist.

Istorie și antropologie. Singurătatea artificială. Singurătatea în literatura tranziției

Interesant este că singurătatea prelucrată de frică înainte de 1989 se unifică în entuziasmul colectiv, odată cu evenimentele din decembrie, dar imediat se reciclează, fabricând, tot prin frică, alte singurătăți. O dată, prin mitul teroriștilor. Lumea reacționează ca și cum ar fi un exercițiu încrustat de multă vreme în psihologia colectivă. Apoi, putera nouă și mineriadele, toate întrețin o frică ce răzbate, în fiecare, un tip de singurătate nouă, în aparență, dar cu parfum de vechi. Bogdan Suceavă, de pildă, reconstituie la firul ierbii psihologia live a evenimentelor unui tânăr student ce participă la revoluție cu o conștiință

incertă a fricii, electrizantă, însă și cu o alta, devenită vitală, a schimbării necesare. El lasă în urmă legătura cu tatăl compromis și-și creează, riscând, o singurătate asumată. *Noaptea când cineva a murit pentru tine* este romanul formării unei noi conștiințe istorice pornită dintr-o singurătate a familiei și una a participării la un eveniment aparent colectiv, dar în care toți se simt, de fapt, singuri. Evitând anxietatea în sine, vinovăția ce duce la un tip de singurătate se transformă în roman într-o echilibristică susținută de febrilitatea noului, ce se anunță pretutindeni în ființele lor fragile. Același autor oferă, însă, și o nouă mitologie socială în *Venea din timpul diez*. Aici nu mai e vorba de fricile postcomuniste, ci despre mitul întregirii, al refacerii unei colectivități dirijate. Un Mesia apare de nicăieri și libertatea se anunță, de astă dată din tranșee religioase, o nouă revoluție. Reală, ca posibilitate. În cele două cărți este vorba despre cum se întreține o singurătate artificială, în sensul manipulării ei din exterior, o singurătate programată. Dacă lucrurile par oarecum clare în romanul despre revoluție al lui Bogdan Suceavă, în *Venea din timpul diez* aderența individului la un fapt mistic devine condiție superioară a unei singurătăți spirituale regăsite ca elixir al libertății. Ca un arc în timp, observăm că problema acestei singurătăți ca mitologie socială e continuată în romanele echivocului istoric de către Eugen Uricaru. Începând cu *Supunerea* (2006) și încheind cu *Beniamin* (2014), el se bazează pe psihologia colectivă raportată la o modificare de paradigmă a singurătății intermediată de un eveniment mistic.

Mi se pare simptomatic faptul că scriitorii români tratează în postcomunism cu asupra de măsură teme, în fond, dostoevskiene. E de-nțeleș, din moment ce, sub regimul totalitar, orice dezbatere, fie și ficțională, în oglinda acestor tipare, sunt fie cenzurate, fie ascunse în numeroase alegorii. Cert e că, la un nivel antropologic și apoi literar, observăm reiterarea argumentelor psihologiei colective din perspectivă dostoevskiană. Și aici ne referim la cele trei principii despre care vorbește Marele Inchizitor în narațiunea lui Ivan Karamazov. Anume că individul are nevoie de taină, autoritate și miracol pentru a fi parte dintr-un sistem politizat. Or, literatura noastră reia, de pe alte poziții, evident recuperatoare, miturile amintite, și le propagă în contexte inedite, cu intenția de a justifica singurătățile formatoare.

Afară de recuperările obișnuite ale scriitorilor interziși ori exilați înainte de Revoluție, primul roman notabil este *Oameni și umbre* de Alexandru George. Roman de sertar cu numeroase etaje simbolice, cartea tratează, după modelul inaugurat de scriitorii șaizeciști, un tip de reconstrucție a trecutului. Autorul mizează pe un proustianism prin care se pot distinge aspectele esențializate ale singurătății individuale.

Cu alte cuvinte, Alexandru George alege acea istoricitate proiectată de memoria involuntară și grupată în jurul unor simboluri concentrice.

Singurătatea memoriei fragmentate îi vine prozatorului ca o mănășă. Firește că, scris sub cenzură, romanul invită, la modul utopic, un cititor informat, unul care va ști să aprecieze straturile alegorice ale narațiunii. Cititorul postdecembrist se situa în privința cărții în postura unei singurătăți nostalgice. În sensul că, din maldărul recuperărilor memorialistice, cu ipostazieri ale subiectivității devenită, la un moment dat, cumva redundantă, din această masă editorială, așadar, cititorul literaturii traversate în altă epocă are nevoie de *reluarea unei legături cu trecutul întrerupt brutal*. Aici e miza antropologică a culturii de trecere în cazul nostru. Renunțând la toate ca formă supremă de eliberare, dezamăgirea vidului – care nu era și nici nu putea fi umplut dintr-o dată de sensuri noi, culturale, de împrumut – duce la nostalgie.

Așadar, în privința culturii române imediat postrevoluționare, *noua singurătate* a individului se activează printr-un sentiment de *nostalgie a lecturii*. A unui tip de lectură, unde directetea nu există, ci trebuie identificată în interstițiile textului. Dincolo de toate, romanul lui Alexandru George e reprezentativ pentru ceea ce s-ar numi *umbrele trecutului*. Recuperate în singurătatea nouă, ele vorbesc, paradoxal, despre singurătățile vechi, interzise, și cele schilodite într-un regim din care respirațiile, de orice fel, sunt contrafăcute. Mai degrabă un bun caracterolog decât psiholog al singurătății, prozatorul distribuie numeroase personaje, cu tușe balzaciene evidente, din care ar trebui identificată istoria unor identități simbolice. Din păcate, narațiunea se urnește greoi, ca și cum cititorul ar trebui să revendice pauze explicative. Toate astea pentru că densitatea evenimentelor și a tipurilor umane sunt preocupări de primă importanță pentru scriitor. *Oameni și umbre* refuză cititorului întoarcerea la singurătatea nostalgică a unui trecut proaspăt, forțându-l să meargă înaintea istoriei cunoscute și a celei recente, într-o recunoaștere neconcludentă pentru noul proiect social.

Totuși, romanul, cum spuneam, rămâne simptomatic pentru identificarea unui tip de singurătate alterată de mecanismul derutant al istoriei trăite. La Bogdan Suceavă și Eugen Uricaru nu există conceptul de nostalgie atunci când se construiește singurătatea. Depășind o anumită barieră de mitologie urbană, scriitorii de după 1989 preferă relativizarea și poetica imploziei sociale în radiografierea singurătății.

Istorism și Materialism istoric

Problema culturii noastre postdecembriste vine din lipsa dezbaterilor conceptuale cu susținere în privința trecutului. Recuperat cu părtinire sau mistificat, el a rămas o necunoscută căreia majoritatea scriitorilor au încercat să-i dea un sens. Așa se face că până astăzi, producțiile literare despre epoca trecută nu reușesc să fie convingătoare, în ciuda numeroaselor apariții editoriale. O soluție ar fi, din punctul nostru de vedere, distincția efectuată de Walter Benjamin între doi termeni, materialismul istoric și istoricitate. Pe de-o parte, susținătorul materialismului istoric este prins într-un prezent din care nu vrea să facă o noțiune de trecere, ci o suspendare în care el scrie istoria. În această categorie lucrează numeroși scriitori, dar care nu merg până la capăt cu opțiunea, preferând, așa cum arată gânditorul amintit, să ofere o experiență unică a trecutului. O perspectivă unică, ce explică argumentat trecutul fără să rămână prizonierul lui. În vreme ce istorismul nu mai permite ieșirea din trecut, perceput ca un fel de paradoxală eternitate. El, istorismul, stabilește cauzalitățile din momentele istorice, chiar dacă, spune Benjamin, ”nicio stare de fapt care este o cauză nu devine o stare de fapt istorică din acest motiv”. Între aceste categorii se pot așeza viziunile din cărțile noastre ce tratează perioada comunistă.

Tema singurătății din literatura română postdecembristă reia, de pe pozițiile materialismului istoric și ale istorismului, inclusiv distincția dintre *vita activa* și *vita contemplativa*. Între cei care participă și fac istoria și cei care o trăiesc reflexiv. În fond, este discutabilă problema singurătății tocmai în privința participării la libertate.

Paul Valéry, în eseu *Divagații despre libertate* spune că „nimic nu este mai prolific decât ceea ce permite spiritelor să se învrăjbească și să-și exploateze diferențele când nu există nicio referință comună care să le oblige să fie de acord”. În această psihologie stă și răspunsul la reacțiile culturii noastre post-1989. Dreptul de a nu fi de acord a răzbit relativ târziu în fragila societate românească și ecoul se vede și mai timid în literatură. Un argument

solid e chiar producția literară racordată la această problemă: abia după anul 2000 apar cărți ce tratează cât de cât onest schimbările noi ale poeziei diferenței. Ceea ce înseamnă că formularea unei noi singurătăți a fost posibilă numai după înțelegerea diferențierii rezultate din neîncrederea în referințele comune. Literatura noastră va înregistra fatalitatea, absurdul, contemplația, idolatrizarea și multe altele, numai după ce aceste etape specifice sunt depășite – sau, după caz, senzația de depășire este asumată. Motivația psihologică ce reieșea din aceste relații este că mulți au priceput că stăm *sub semnul lui Ianus*, adică al unor veșnice începuturi și sfârșituri, cu privirea mereu în urmă și înainte. Numai că metafora se pierde la noi în alegorii fără rezistență pe termen lung, fie antropologic, fie literar. Or, a sta sub semnul lui Ianus înseamnă, de fapt, a trăi o singurătate complexă, totală, fără început și fără soluționări. O condamnare la existența absurdă. Numai când se conștientizează *imposibilitatea singurătății*, ca formulare și evidență spirituală, numai atunci, așadar, scriitorul român *optează pentru un tip de singurătate*. Realitatea gestului se vede mai bine la generația nouă, debutată cu puțin înainte de 2000 și imediat după. Ei pornesc hotărâți pe un drum al imediatului, cu singurătăți previzibile, false, prin urmare, și nefertile literar, nu o dată teziste, și sfârșesc într-o maturitate a singurătății ce presupune, fără excepție, întoarcerea. Ei rescriu trecutul din perspectiva celui care nu l-a trăit sau dacă a făcut-o, atunci experiența ține doar de etapele copilăriei și adolescenței. De aceea generațiile decreștelor și a celor născuți până la mijlocul anilor optzeci din secolul trecut au dat și cei mai buni scriitori ai actualității. Croiți din plămada triplă a comunismului-tranziției-democrației, ei au experimentat, de fapt, trei identități, de unde a rezultat o laborioasă criză a identității cu efecte benefice în planul singurătății tratate literar.

Bibliografie

- Suceavă, Bogdan, *Venea din timpul diez*, Iași, Editura Polirom, 2004.
Suceavă, Bogdan, *Noaptea când cineva a murit pentru tine*, Iași, Editura Polirom, 2010
Uricaru, Eugen, *Supunerea*, București, Editura Cartea Românească, 2006
Uricaru, Eugen, *Cât ar cântări un inger*, București, Editura Cartea Românească, 2008
Uricaru, Eugen, *Plan de rezervă*, București, Editura Cartea Românească, 2011
Uricaru, Eugen, *Beniamin*, București, Editura Cartea Românească, 2014
Benjamin, Walter, *Iluminări*, traducere de Catrinel Pleșu, București, Editura Univers, 2001
Valéry, Paul, *Criza spiritului și alte eseuri*, traducere de Maria Ivănescu, Iași, Editura Polirom, 1996